

УДК 373.2.014.5(497.5)“199/20”

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.331730>

Микола Галів, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7068-3124>
Ореста Карпенко, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1841-882X>

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ (кінець XX – початок XXI ст.): ПІСЛЯВОЄННА ВІДБУДОВА І РЕФОРМИ

У статті представлено результати дослідження трансформацій у системі дошкільної освіти в Боснії і Герцеговині (БіГ) наприкінці XX – початку XXI ст. Хронологічні межі дослідження пов'язані, з одного боку, із завершенням Боснійської війни (1995), з іншого – сучасними кроками владних органів федеративної держави у сфері освіти. Методологія дослідження включає принципи науковості, історизму, авторської об'єктивності, а також загальнонаукові (аналіз, синтез, типологізація) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, критики історичних джерел) методи. З'ясовано, що після завершення Боснійської війни в БіГ почалася відбудова дошкільної освіти, яка йшла вкрай повільно. Головна проблема полягала у складності координації реформ у федеративній державі, де кожен автономний суб'єкт федерації формував власне законодавство у сфері дошкільної освіти, визначав пріоритети і завдання, а отже, й фінансування цього сектору освіти. Лише у 2007 р. було схвалено Рамковий закон про дошкільну освіту в БіГ, після чого відбулося прийняття відповідних законів у Республіці Сербській, Окрузі Брчко та деяких кантонах Федерації Боснії і Герцеговини. Попри появу значної кількості приватних ЗДО, значна частина дітей не була охоплена дошкільною освітою. Це показник повільно зростає, але наблизився лише до 20 % дітей дошкільного віку, а натомість у ЄС майже 95 % дошкільнят відвідують дитячі садки. Позитивними досягненнями системи дошкільної освіти БіГ стали: а) поступова відмова від традиційних програм когнітивно-академічного характеру; б) перехід на гуманістично-розвивальні програми; в) впровадження компетентнісного підходу до визначення результатів дошкільної освіти; г) надання можливості педагогам формувати власні програми; ґ) запровадження професійного стандарту вихователя і педагога ЗДО (2011), стандартів дошкільної освіти (2020); д) удосконалення освітніх програм підготовки вихователів на педагогічних факультетах університетів і вищих шкіл; е) розробка стратегічних документів розвитку освіти з урахування євроінтеграційних вимог.

Ключові слова: Боснія і Герцеговина; післявоєнна відбудова; дошкільна освіта; реформи освіти; якість освіти.

Табл. 1. Літ. 24.

Mykola Haliv, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the History of Ukraine and Law Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7068-3124>
Oresta Karpenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the General Pedagogy and Preschool Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1841-882X>

PRESCHOOL EDUCATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (late 20th – early 21st centuries): POST-WAR RECONSTRUCTION AND REFORMS

The article presents the results of a study of transformations in the preschool education system in Bosnia and Herzegovina (BiH) in the late 20th – early 21st centuries. The chronological boundaries of the study are connected, on the one hand, with the end of the Bosnian War (1995), and on the other hand, with the modern steps of the authorities of the federal state in the field of education. The research methodology includes the principles of scientificity, historicism, authorial objectivity, as well as general scientific (analysis, synthesis, typology) and special historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic, criticism of historical sources) methods. It was found that after the end of the Bosnian War in Bosnia and Herzegovina, the reconstruction of preschool education began, which proceeded extremely slowly. The main problem was the difficulty of coordinating reforms in a federal state, where each autonomous subject of the federation formed its own legislation in the field of preschool education, determined priorities and tasks, and therefore, the financing of this education sector. Only in 2007 was the Framework Law on Preschool Education in BiH approved, after which the relevant laws were adopted in the Republika Srpska, the Brčko District and some cantons of the Federation of Bosnia and Herzegovina. Despite the emergence of a

significant number of private preschools, a significant part of children were not covered by preschool education. This indicator is slowly increasing, but has only approached 20 % of preschool children, while in the EU, almost 95 % of preschool children attend kindergartens. The positive achievements of the BiH preschool education system were: a) a gradual rejection of traditional programs aimed at acquiring knowledge; b) a transition to humanistic and developmental programs; c) introduction of a competency-based approach to determining the results of preschool education; d) providing teachers with the opportunity to form their own programs; e) introduction of the professional standard of a preschool teacher and teacher (2011), preschool education standards (2020); f) improvement of educational programs for training teachers at pedagogical faculties of universities and higher schools; g) development of strategic documents for the development of education taking into account European integration requirements.

Keywords: Bosnia and Herzegovina; post-war reconstruction; preschool education; educational reforms; quality of education.

Постановка проблеми. Упродовж 1992–1995 рр. на території Боснії і Герцеговини (далі – БіГ) тривала руйнівна війна, яка завдала значних збитків не лише соціальній та економічній сферам країни, але й системі освіти. Дошкільна освіта особливо постраждала в цих умовах: десятки будівель дошкільних установ були зруйновані або пошкоджені, сотні закладів припинили діяльність через міграцію педагогічних кадрів, загрози для життя і здоров'я дітей, фінансову нестабільність тощо. В умовах післявоєнної відбудови БіГ почалося повільне відродження дошкільної освіти в країні. Досвід БіГ у цьому контексті може бути корисний для України, перед якою після завершення сучасної російсько-української війни стоятимуть нові завдання у сфері освіти, зокрема й дошкільної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив Боснійської війни на систему освіти БіГ окреслено у працях професорки Аділи Пашаліч-Креско [11; 12; 13], яка вказала на найбільш болючі проблеми освітнього простору країни у перші післявоєнні роки. Дослідниця Зора Марендіч проаналізувала зміни у змісті програм дошкільної освіти наприкінці XX – на початку XXI ст., підкресливши поступову зміну підходів – від традиційних до новаторських [8]. Нормативно-правове забезпечення федеративної БіГ простудіювала Хашіма Чурак [1; 2]. Джерелами для нашої праці слугують нормативно-правові акти, статистичні матеріали, експертно-аналітичні висновки, мас-медійні тексти.

Мета статті – представити результати дослідження трансформацій у системі дошкільної освіти БіГ кінця XX – початку XXI ст. Хронологічні межі дослідження пов'язані, з одного боку, із завершенням Боснійської війни, з іншого – сучасними кроками владних органів федеративної держави у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу. Після завершення Боснійської війни і підписання Дейтонської угоди (листопад 1995 р.) БіГ утвердилася як федеративна держава у складі декількох суб'єктів: 1) Федерації Боснії і Герцеговини (у складі 10 автономних кантонів); 2) Республіки Сербської; 3) Округу Брчко (з 1999 р.). Система освіти, зокрема й дошкільної, перебуває під наглядом Міністерства ци-

вільних справ, однак насправді регулюється міністерствами освіти зазначених суб'єктів федеративної БіГ. Зважаючи на існування автономних державних утворень, деякі дослідники ведуть мову про існування щонайменше 12 систем освіти в БіГ, що значно ускладнює управлінську та координаційну діяльність [7, 140–141].

Це проявилось, зокрема, й у формуванні *нормативно-правових засад дошкільної освіти*. Ще до прийняття загальнодержавного закону, окремі кантони Федерації Боснії і Герцеговини почали приймати власні закони про дошкільну освіту і виховання. Зокрема, у 1997 р. такі закони було ухвалено в Усько-Санському, Зеніцько-Добойському кантонах, у 1998 р. – Посавському, Тузланському, Сараєвському, Західногерцеговинському кантонах [19]. У 2002 р. за ініціативи міжнародного співтовариства в БіГ було започатковано освітні реформи, що позначилося й на дошкільній освіті. У 2004 р. парламент БіГ затвердив “Стратегічні напрями розвитку дошкільної освіти в Боснії та Герцеговині”, згідно з якими визначалися такі функції цієї ланки освіти: забезпечення умов для оптимального розвитку кожної дитини; сприяння батькам у турботі про догляд, захист, розвиток, виховання та загальне благополуччя дитини; доповнення родинного виховання; соціальні інвестиції в добробут і прогрес. Мета дошкільного виховання та освіти, згідно зі зазначеним документом, полягає у тому, щоб забезпечити оптимальні та рівні умови кожній дитині від її народження до вступу до школи для розвитку та реалізації інтелектуальних та фізичних здібностей, а також компетентностей через різні форми якісного та професійно автономного, інституційного і позаінституційного дошкільного виховання та освіти. Водночас декларувалася необхідність дотримання таких принципів: демократизму; гуманістично-розвивальний; професійної автономії [19].

Нарешті у 2007 р. було ухвалено Рамковий закон про дошкільну освіту і виховання, який не передбачив обов'язковості дошкільної освіти, однак за рік до вступу дитини до початкової школи встановив обов'язкове і безкоштовне відвідування дітьми закладів дошкільної освіти. Закон повторив функції, мету і принципи дошкільної освіти, визначені у “Стратегічних напрямках...”, наголосив на

недопустимості дискримінації, підкреслив право на освіту рідною мовою, вказав на можливість діяльності як державних, такі і приватних ЗДО [10]. Попри існування Рамкового закону у федеративній БіГ склалася доволі специфічна ситуація: компетентні органи освіти в кантонах Федерації Боснії і Герцеговини, Округу Брчко та Республіки Сербської мали шість місяців для прийняття власних законів, узгоджених із рамковим. Проте не всі вони, з огляду на фінансові аспекти, змогли це зробити, тож велика кількість дітей, по суті, залишилися позбавленими права на дошкільну освіту [15].

Відомо, що власні закони про дошкільне виховання і освіту були схвалені: 2007 р. – в Окрузі Брчко; 2008 р. – у Республіці Сербській, Посавському і Сараєвському кантонах; 2009 р. – у Тузланському, Боснійсько-Подринському кантонах; 2010 р. – в Унсько-Санському, Зеніцько-Добойському, Герцеговинському кантонах. У загальних рисах вони повторювали Рамковий закон [1, 15]. Інші кантони не поспішали зі змінами: для прикладу, скупщина кантону Центральна Боснія ухвалила Закон про дошкільне виховання і освіту лише в 2017 р. [21]. Герцеговинсько-Неретванський кантон й досі користується власним Законом про дошкільне виховання, схваленим ще в 2000 р., і лише нещодавно (на початку березня 2025 р.) проєкт нового Закону було передано на розгляд тамтешнього парламенту [9].

Загалом в БіГ утвердилися три рівні дошкільної освіти: а) ясла (для дітей від шести місяців до трьох років); б) дитячі садки (для дітей від трьох до шести років); в) дошкільна підготовча програма (за рік перед початком школи і триває 150–180 годин). Незважаючи на те, що в деяких кантонах Федерації Боснії і Герцеговини програма дошкільної освіти за рік перед початком навчання у школі не є обов'язковою, певна кількість дітей мали можливість відвідувати її завдяки різноманітним проєкtnим заходам на рівні дошкільних закладів, початкових шкіл та неурядових організацій, які реалізовувалися компетентними органами освіти. Підтримку також надали ЮНІСЕФ і Save the Children. У Республіці Сербській дошкільна освіта за рік перед початком школи не є обов'язковою, але така програма організована від 2011 р. і до 2019 р. нею було охоплено 33280 дітей. Вона реалізовувалася в дошкільних установах, а також початкових школах у тих районах, де немає закладів дошкільної освіти. Міністерство освіти надає кошти на програму виховання, а інші витрати на її реалізацію здійснюються засновником дошкільного закладу або користувачем послуг [15].

Характеризуючи *кількісні показники дошкільної освіти* в БіГ, відзначимо, що на 2004 р. в країні було зареєстровано 99 закладів зі 179 приміщеннями для навчання дітей дошкільного віку. До цієї кількості належали сім дошкільних закладів, які

перебували на утриманні релігійних громад. На той час державні чиновники не мали повної інформації щодо кількості приватних дитячих садків через брак даних, лише повідомляли про наявність чотирьох закладів в Унсько-Санському кантоні, по одному – в Герцеговинсько-Неретванському і Тузланському кантонах. Більше того, влада не могла визначити, чи відповідають вони чинним нормам і стандартам дошкільної освіти, прийнятим на рівні кантону [19].

Частина приміщень дошкільних установ були частково або повністю зруйновані під час війни. Для прикладу, в кантоні Сараєво з 59 довоєнних будинків дошкільних установ на 2004 р. діючими залишилися лише 27, а 32 будинки були зруйновані або мали інше призначення. Схожа ситуація спостерігалася в місті Баня-Лука, де до війни було 23 дитячі садки, а на 2004 р. – 17 [19]. Виникали проблеми і з адміністрацією дошкільних закладів, оскільки доволі часто на посади директорів призначали політично надійних, а не професійних осіб, що, безумовно, впливало на якісне виконання освітніх програм. Кількість дошкільнят поступово зменшувалася. У 2002/03 н. р. лише 16467 дітей було охоплено дошкільною освітою в БіГ. По суті, охоплення дітей у Федерації Боснії та Герцеговини складало 5 % від загальної кількості дошкільнят, а в Республіці Сербській цей відсоток був ще нижчим [19].

На 2005 р. охоплення дітей дошкільною освітою становило 8 % від загальної кількості дошкільнят. Попри те, що Стратегічні напрями розвитку дошкільної освіти в БіГ (2004) декларували завдання збільшити цей показник, ситуація змінювалася вкрай повільно. До 2015 р. дошкільними закладами було охоплено лише 9,8 % дітей дошкільного віку. До цього відсотка варто додати 4,46 % п'ятирічних дітей, які відвідували дошкільні програми. Загалом, загальне охоплення всіма формами освіти та догляду в ранньому дитинстві в Боснії та Герцеговині становило 14,26 % населення віком до 6 років. При цьому діти віком до 3 років склали 9,5 % від загальної кількості охоплених дітей [14].

За даними організації Save the Children, БіГ на 2019 р. посідала останнє місце серед європейських країн за рівнем участі дітей у дошкільних програмах. Лише 17 % дітей, з яких лише близько 2 % належали до вразливих груп, відвідували ту чи ту форму дошкільної освіти. Дошкільна освіта, яка тривала щонайменше 150 годин за рік перед початком школи в БіГ, охоплювала близько 50 % дітей. При цьому в Європейському Союзі відсоток дітей віком від чотирьох до шести років, які відвідували дошкільну освіту, тоді перевищував 95 %. Найпоширенішими причинами, які ускладнюють доступ до обов'язкової дошкільної освіти в БіГ, є бідність, місце проживання (діти в сільській місцевості

мають важкий доступ до дошкільних установ або й зовсім його не мають), належність до маргінальних груп (діти ромів, діти з обмеженими можливостями та діти, позбавлені батьківського піклування). На жаль, у БіГ не створено системних механізмів, які гарантували б усунення перешкод, з якими стикаються ці групи дітей [15]. Відзначимо, що від 2007 р. Save the Children підтримує розвиток дошкільної освіти в БіГ, виступаючи за впровадження обов'язкової дошкільної програми, створюючи центри раннього розвитку, обладнуючи класи для реалізації обов'язкової дошкільної програми та навчаючи педагогічний персонал. Наразі їхніми програмами скористалися понад 20 000 дітей [15].

Міністерство цивільних справ БіГ у співпраці з компетентними органами освіти в БіГ протягом 2015–2016 рр. за підтримки ЮНІСЕФ інтенсивно працювало над документом “Платформа розвитку дошкільної освіти в Боснії та Герцеговині на період 2017–2022 рр.”, який був завершений у квітні 2016. 4 грудня 2017 р. Рада міністрів БіГ ухвалила зазначений документ [14]. Згідно з ним, дошкільна освіта в БіГ має на меті забезпечити оптимальні умови для кожної дитини, яка могла б розвивати та максимально реалізувати свій потенціал через різні форми високоякісних, комплексних, культурно адаптованих та інклюзивних послуг з дошкільної освіти. Серед спеціальних цілей у “Платформі...” було задекларовано завдання збільшити охоплення дітей дошкільною освітою до 100 % за рік перед початком школи, забезпечивши безперервну навчальну

роботу тривалістю не менше трьох годин (180 хвилин) на день упродовж навчального року. Крім того, йшлося про мету збільшити охоплення дітей віком від 3 до 5 років до 50 % дошкільнят, а дітей до 3 років – до 20 %. Для досягнення цієї мети передбачалося: забезпечити та розширити просторові можливості дошкільних закладів і початкових шкіл, їх оснащення та закупівлю дидактичних матеріалів; збільшити чисельність професійного персоналу. Також ставилося завдання забезпечити якість дошкільної освіти, регулярне фінансування, посилити інклюзію та привернути увагу суспільства до важливості суспільної опіки [14].

Проте поставлені завдання не були досягнуті. Кількість дітей (батьків та опікунів), які претендували на отримання дошкільної освіти, переважала можливості системи дошкільної освіти. Лише в 2017/18 н. р. до закладів дошкільної освіти БіГ не було прийнято 2777 дітей у зв'язку із завантаженістю установ і браком місць [5]. У 2021/22 н. р. в БіГ налічувалося 427 дошкільних закладів з 33200 дітьми. Порівняно з попереднім навчальним роком кількість дітей, які відвідували дошкільні заклади, зросла на 19,9 %, а кількість працівників – на 12,3 %. Із загальної кількості дітей, які охоплюють дошкільну освіту, 63 % відвідували державні заклади, а 37 % – приватні. У черзі на місце в закладах дошкільної освіти перебувало 8955 дітей, що на 34,5 % більше, ніж у попередньому навчальному році [6]. Поступове зростання доступності дошкільної освіти у БіГ впродовж 2013–2022 рр. показано в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість дошкільних закладів (державних і приватних) та загальна кількість дітей, охоплених дошкільною освітою у БіГ

Рік	Кількість дошкільних закладів	Кількість дітей у дошкільних закладах
2021/22	427	33200
2020/21	399	27698
2019/20	390	30587
2018/19	359	28511
2017/18	322	25844
2016/17	331	24918
2015/16	317	22901
2014/15	289	21490
2013/14	258	19880

Джерело: [5; 6].

У 2021/22 н. р. ясельну групу відвідувало 7799 дітей, що на 37,1 % більше, ніж у попередньому. Найбільшу групу серед них складають діти віком від 2 до 3 років (58,2 %) [6]. У цьому ж навчальному році у закладах дошкільної освіти БіГ було 5156 працівників [6]. П'ять років перед тим (у 2017/18 н. р.) загальна чисельність працівників дошкільних установ країни становила 3666 осіб [5]. Як бачимо,

впродовж 2017–2022 рр. кількість працівників ЗДО в БіГ зросла майже на 1,5 тис. осіб, що пов'язано як зі збільшенням кількості дошкільних установ, так і зі зростанням залученості дошкільнят до формальної дошкільної освіти.

Описуючи стан дошкільної освіти в автономних суб'єктах федеративної БіГ, відзначимо доволі значні відмінності у статистичних показниках. У

Федерації Боснії і Герцеговини на 2023/24 н. р. діяло 255 дошкільних установ, з них 131 приватних і 124 державних. Найбільше ЗДО функціонувало в кантоні Сараєво – 77, найменше в Посавському кантоні – 3. Загалом у Федерації Боснії і Герцеговини кількість ЗДО зросла від 2019 р. на 47 установ, водночас в окремих кантонах відбувалося незначне зменшення їхнього числа (в Унсько-Санському, Боснійсько-Подринському кантонах). Загальна кількість дошкільнят, які відвідували ЗДО у Федерації Боснії і Герцеговини, в 2023/24 н. р. складала 23475 осіб (з них 11314 дівчаток), але в черзі на місця перебували 3152 дитини. У 195 ясельних групах виховалися 5838 дітей. Попри кількісну перевагу приватних дитячих садків, більшість дошкільнят відвідували державні ЗДО [4, 9–12]. За перебування 22658 дітей у ЗДО батьки вносили щомісячну оплату (лише 817 дітей навчалися безкоштовно). Повну оплату здійснювали батьки 19270 дітей, частково (до 50 % вартості) – 1550 дітей, підвищену (понад 50 % вартості) – 838 дітей [4, 18]. На 2023/24 н. р. у ЗДО Федерації Боснії і Герцеговини налічувалося 3152 працівники (з них 2917 жінок), більшість з яких – педагогічний персонал (1782 вихователі) [4, 19].

За офіційними даними, станом на грудень 2022 р. у Республіці Сербській програма дошкільної освіти реалізовувалася у 43 дошкільних установах, заснованих органами місцевого самоврядування, 77 установах, заснованих юридичними або фізичними особами або релігійними громадами, і трьох установах соціального захисту, одній початковій школі та одній школі для дітей з вадами розвитку [24]. У 2023/24 рр. кількість дітей, охоплених окремими програмами дошкільної освіти в Республіці Сербській, становила 16807 осіб (з них 52,3 % хлопчиків, 47,5 % дівчаток). Кількість дітей, які відвідували дошкільні заклади, зросла порівняно з 2022/23 н. р. на 6,8 %. У ясельних групах перебувало 4239 дітей, що на 13,4 % більше, ніж у попередньому році. Проте у черзі на місце в дошкільних закладах перебувало 3778 дітей, що на 5,7 % менше, ніж минулого року. Більшість дітей (3230 осіб) перебували у черзі на місця у державних ЗДО. На 2023/24 н. р. у Республіці Сербській діяв 121 заклад дошкільної освіти. Із загальної кількості дітей близько 2/3 охоплено програмою дошкільної освіти у державних і 1/3 – у приватних дошкільних закладах. У 2023 р. із 2661 працівників дошкільних закладів 60,3 % – вихователі, абсолютна більшість яких жінки і лише 22 – чоловіки [17].

Згідно з інформацією Агентства статистики БіГ, охоплення дітей дошкільною освітою в Боснії та Герцеговині на 2021/2022 н. р. складало 19,4 %, що значно нижче від середньоєвропейського показника. Відповідно до Стратегії ЄС 2020, щонайменше 95 % дітей віком від чотирьох років до року перед

початком школи мають бути охоплені дошкільною освітою та вихованням [6]. Тож наразі забезпечення доступу та розширення охоплення дошкільною освітою є найважливішими пріоритетами, коли йдеться про цей рівень освіти.

Аналізуючи *змістові та організаційні аспекти дошкільної освіти* у БіГ, відзначимо, що у перші роки незалежності та післявоєнної відбудови вони будувалися переважно дещо лібералізованих югославських програмах. Як відомо, у 1988 р. побачила світ остання перед розпадом Югославії програма дошкільного виховання. Від попередніх традиційних програм вона відрізнялася тим, що містила настанови щодо роботи з дітьми ясельного віку. У 1994 р. в БіГ було ухвалено Концепцію дошкільного виховання та “Основи програми виховної роботи з дітьми дошкільного віку”. Загалом вони будувалися на традиційних програмних засадах когнітивно-академічного характеру, націлених на забезпечення навчальної успішності і орієнтованих на предмети шкільного типу та завдання, що мали високу дидактичну структуру. Програма дошкільної освіти і виховання містила застарілі тематичні блоки: фізичне та оздоровче виховання; знайомство з навколишнім середовищем; розвиток мовлення; розвиток початкових математичних уявлень; художнє та музичне виховання. Як відзначила дослідниця З. Марендіч, документ виявився неузгодженим навіть з Концепцією дошкільного виховання, в якій йшлося про комплексний підхід до планування, новий підхід до виховної роботи, побудований на інтересах і діяльності дітей, їх потреб та можливостей. Проте основна програма пропонувала т. зв. “дисциплінований” програмний зміст, структурований у програмні блоки, подібні до предметів у початковій школі [8, 23]. Програма уже тоді була застарілою і не відповідала новітнім віянням педагогічної науки.

У постдейтонівській країні розробити єдину програму дошкільного виховання виявилось неможливим завданням, оскільки кожен суб’єкт федерації отримав повноваження самостійно будувати освітню політику. З іншого боку, у перші післявоєнні роки численні міжнародні гуманітарні організації, які надавали дошкільним закладам матеріальну та професійну допомогу, приносили нові ідеї щодо роботи з дітьми, навчали вихователів нових підходів. Це позитивно вплинуло на роботу з дошкільнятами, підвищення кваліфікації вихователів, поширення нових ідей і методик. Так у виховній практиці численних дитячих садків БіГ започатковувалися сучасні підходи до роботи з дітьми та відбувався поступовий відхід від традиційних програм [8, 23–24].

На початку ХХІ ст. у БіГ поступово набувають поширення нові програми дошкільної освіти. Їхня гуманістична розвивальна спрямованість базується

на ідеї гуманізму та знаннях про особливості і закономірності розвитку дитини, а також знаннях про розвиток людини назагал. У них підкреслюється важливість розвитку та навчання відповідно до природи дитини та її внутрішніх цінностей, а також максимального розвитку індивідуальних можливостей дітей. Особливо наголошується на важливості гідності дитини та виховання віри у власні здібності. Декларується повага до дитячих потреб і діяльності як відправна точка для відповідного розвитку практики освіти, яка починається з внутрішньої потреби дитини розуміти навколишній світ і активно діяти в ньому. Змінюється роль вихователів у навчально-виховному процесі, від колишніх виконавців програм до ролі їхніх творців. Акцентується увага на створенні партнерських відносин між педагогами і батьками дітей [8, 26–27].

Після прийняття рамкового закону про дошкільну освіту було затверджено Угоду про загальну основу комплексної програми розвитку з роботи в дошкільних закладах (2007). Відтак у низці кантонів Федерації Боснії і Герцеговини були розроблені нові програми освітньої роботи з дітьми дошкільного віку. У Республіці Сербській у 2007 р. була опублікована нова Програма виховної роботи [23]. Щоправда, у деяких кантонах (Зеніцько-Добойському і Унсько-Санському) деякий час продовжувала діяти основна програма дошкільного виховання за 1993/94 н. р. [2, 147]. У 2007 р. було створене Агентство з дошкільної, початкової та середньої освіти (Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje – APOSO), повноваження якого врегульовано спеціальним законом.

У 2011 р. APOSO затвердила Стандарти якості роботи вихователя, педагога та директора закладу дошкільної освіти. Документ передбачав наявність у вихователів ЗДО педагогічних, методично-діяльних, організаційних, соціально-комунікаційних компетентностей, а також постійного професійного розвитку, відповідальності й етичності [18]. Як відзначила Радміла Рангелов-Юсовіч, “реформаторські документи” БіГ визначають такі ключові компетентності для вихователів ЗДО: 1) чітке розуміння і здатність аргументувати та формулювати освітні цілі й цінності; 2) професійна компетентність (знання основних теорій навчання та розвитку дитини); 3) здатність визначати, контролювати та документувати індивідуальні відмінності між дітьми щодо стилів навчання, здібностей і когнітивної готовності, потреб та інтересів, поважаючи кожную людину і її культурну ідентичність; 4) здатність критично вивчати власну практичну педагогічну діяльність; 5) здатність створювати умови та середовище для інклюзивної освіти; 6) здатність систематично контролювати й оцінювати наслідки та розвиток дітей, а також процедури, методи і форми, які використовуються в роботі; 7) здатність застосовувати

активні й експериментальні методи, процедури участі, кооперації; 8) здатність розвивати позитивне ставлення до навчання і вчитися протягом життя; 9) моделювання та розвиток емпатії, співпраці та командної роботи, повага до різноманітності і надання можливості дітям жити в демократії й стати громадянами, зацікавленими у своєму оточенні, країні та світі; 10) здатність приймати зміни в освіті, співпраці та освітньому діалозі; 11) мотивація до безперервного професійного розвитку та професійного просування [16, 58].

Під впливом міжнародних організацій і вітчизняних науковців-дослідників у БіГ було продовжено розроблення стратегічних документів розвитку дошкільної освіти. Так, вже зазначена “Платформа розвитку дошкільної освіти в Боснії та Герцеговині на період 2017–2022 рр.” узгоджувала принципи розвитку дошкільної освіти в країні з п’ятьма принципами Європейської рамки якості, сформованої Робочою групою з питань ранньої освіти Генерального директорату Європейської Комісії з питань освіти та культури. Таким чином, в БіГ зроблену черговий крок до гармонізації ранньої освіти з політикою розвитку в Європейському Союзі. Для забезпечення якості дошкільної освіти пропонувався пакет заходів, який передбачав розроблення нових нормативних документів, запровадження нових оцінювальних методик, проведення додаткових наукових досліджень [14].

Відповідно до цілей “Платформи...”, було розроблено “Спільне ядро програм комплексного розвитку для дошкільної освіти за результатами навчання 2018 року” (керівниця проєкту – Марія Налетіліч). В основу документа було покладено “Визначення ключових компетентностей і життєвих навичок у БіГ” (2011), а основою дошкільної освіти оголошувалися гуманістично-розвивальна спрямованість, цілісний підхід і комплексне планування [20, 4]. Результатами дошкільної освіти було визначено такі показники: а) основа для розвитку ранньої грамотності (лінгвістичної та комунікативної компетенції рідною мовою); б) застосування математичного мислення при виконанні завдань, заохочення дітей ставити запитання, досліджувати, відкривати та робити висновки про закони у світі природи (математична грамотність і компетентність у науці та техніці); в) можливість ознайомлення дитини з інформаційно-комунікаційними технологіями та використання їх у різних видах діяльності (комп’ютерна грамотність – інформаційна, медіа, технологічна); г) здатність дитини усвідомлювати власний процес навчання, залучення її до планування та організації цього процесу, створюючи власну стратегію навчання; г) почуття відповідальності дитини, позитивного та толерантного ставлення до інших, міжособистісна і міжкультурна співпраця, взаємодопомога та прийняття різнома-

нітності, самоповага та повага до інших, а також навчання для ефективної участі в розвитку демократичних відносин у дитячому садку та громаді (соціальна та громадянська компетентність); д) креативність, інноваційність та готовність дитини ризикувати, самостійно ініціювати й організовувати власну діяльність, а також планувати та керувати власною діяльністю та проєктами (самоініціатива та підприємницька компетентність); е) заохочення творчого вираження ідей, досвіду та емоцій у різних галузях мистецтва (культурна обізнаність та культурне самовираження); є) розвиток власної креативності та здатності до самовираження, підтримка допитливості і прагнення до нових знань (творчо-продуктивна компетентність); ж) прийняття та сприяння здоровому способу життя, адекватним харчовим звичкам і фізичній активності, які забезпечують якісне та здорове життя (компетентність щодо фізичного здоров'я) [20, 5].

У 2020 р. з ініціативи APOSO були розроблені і впроваджені в життя "Стандарти навчання та розвитку дитини в передпочатковому шкільному віці" [3]. Вони базуються на сферах розвитку дитини: фізичний розвиток, розвиток мовлення, комунікація та креативність, соціальний та емоційний розвиток і розвиток особистості, інтелектуальний розвиток. Наприклад, одним із результатів сфери "світ навколо нас", визначено використання дитиною інформації з різних джерел про живу та неживу природу. Стандартом передбачено сформованість таких спроможностей дитини: обговорює досвід і події, шукає більше інформації про них; виявляє зростаючу здатність збирати та записувати дані про явища, живу та неживу природу (наприклад, у бесідах, малюнках, на ранкових зборах у дитячому садку, коли записують, яка сьогодні погода, скільки сонячних днів було протягом попереднього тижня тощо); класифікує живі та неживі істоти у своєму середовищі на основі характеристик, які вони можуть спостерігати (наприклад, текстура, колір, розмір, форма, температура, корисність, вага); використовує навички спостереження, щоб розвинути знання про рослини і тварин, їхні життєві цикли (наприклад, народження, старіння, смерть) та основні життєві потреби (наприклад, повітря, їжа, світло, відпочинок); описує зв'язки між відомими рослинами й тваринами; описує місця, де живуть знайомі рослини і тварини в найближчому оточенні (наприклад, місто, парки, поля, ліси); порівнює рух звичайних об'єктів за швидкістю та напрямком (наприклад, швидше, повільніше, вгору, вниз, ліворуч, праворуч); використовує лексику протилежності, порівняння, спрямування [3, 17].

Серед останніх стратегічних документів, схвалених суб'єктами федеративної БіГ, є "Стратегія розвитку дошкільної, початкової та середньої освіти в Республіці Сербській на період 2022–2030

рр." [24]. На основі цього документу фахівцями була розроблена нова програма дошкільного виховання в Республіці Сербській [22]. Її характерною рисою є відведення вирішальної ролі вихователів, оскільки "він є посередником у навчанні дитини, використовує свої знання, уміння та ресурси для підтримки розвитку дитини. Педагог є творцем і дослідником власної практики, який у команді (з іншими вихователями, професійними партнерами, адміністрацією, родиною та громадою), у постійній взаємодії з дітьми, створює стимулювальне освітнє середовище, активно бере участь у формуванні якісних стосунків та створенні позитивного клімату в освітній групі" [22, 10].

Висновки. Отже, після завершення Боснійської війни в БіГ почалася відбудова дошкільної освіти, яка йшла вкрай повільно. Головна проблема полягала у складності координації реформ у федеративній державі, де кожен автономний суб'єкт формував власне законодавство у сфері дошкільної освіти, визначав пріоритети і завдання, а отже, і фінансування цього сектору освіти. Лише у 2007 р. було схвалено Рамковий закон про дошкільну освіту в БіГ, після чого відбулося прийняття відповідних законів у Республіці Сербській, Окрузі Брчко та деяких кантонах Федерації Боснії і Герцеговини. Попри появу значної кількості приватних ЗДО, значна частина дітей не була охоплена дошкільною освітою. Це показник повільно зростає, але наблизився лише до 20 % дітей дошкільного віку, натомість у ЄС майже 95 % дошкільнят відвідують дитячі садки. Позитивним досягненням системи дошкільної освіти БіГ стали: а) поступова відмова від традиційних програм когнітивно-академічного характеру; б) перехід на гуманістично-розвивальні програми; в) впровадження компетентнісного підходу до визначення результатів дошкільної освіти; г) надання можливості педагогам формувати власні програми; ґ) запровадження професійного стандарту вихователя і педагога ЗДО (2011), стандартів дошкільної освіти (2020); д) удосконалення освітніх програм підготовки вихователів на педагогічних факультетах університетів і вищих шкіл; е) розробка стратегічних документів розвитку освіти з урахування євроінтеграційних вимог.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ćurak H. Izvještaj o implementaciji Okvirnog zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH. Sarajevo: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, 2011. 92 s.
2. Ćurak H. Preporuke za unaređenje programa odgojno-obrazovnog rada sa djecom predškolskog uzrasta. *Kvalitet predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, 2011. S. 143–167.
3. Ćurak H. Standardi učenja i razvoja djeteta u uzrastu pred polazak u osnovnu školu. Sarajevo: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje 2020. 24 s.

4. Federalni zavod za statistiku. Predškolsko obrazovanje 2023/2024. *Statistički Bilten*. 2024. B. 376. S. 9–26. URL: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2024/03/Predskolsko-obrazovanje-u-2023-2024.pdf>
5. Informacija o statističkim pokazateljima u obrazovanju u Bosni i Hercegovini za 2018.godinu. URL: [https://www.mcp.gov.ba/attachments/hr_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-ostalo/Informacija_o_stat.pokazateljima_u_obrazovanju_u_BiH_2018_\(003\)_hrvatski_jezik.docx](https://www.mcp.gov.ba/attachments/hr_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-ostalo/Informacija_o_stat.pokazateljima_u_obrazovanju_u_BiH_2018_(003)_hrvatski_jezik.docx) (дата звернення: 10.01.2025)
6. Informacija o statističkim pokazateljima u obrazovanju u Bosni i Hercegovini za 2022.godinu (2022). URL: https://www.mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-ostalo/Informacija_o_statisticnim_pokazateljima_u_obrazovanju_u_BiH_u_2022_godini.pdf (дата звернення: 10.01.2025)
7. Karo M. Nacionalizam i obrazovanje: Studija slučaja Bosna i Hercegovina. Sarajevo : Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, 2012. 238 s.
8. Marenić Z. Predškolski programi između tradicionalnog i savremenog. *Kvalitet predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo : Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, 2011. S. 21–33.
9. Nacrt Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju upućen Skupštini HNŽ-a. (03.03.2025). *Vlada Hercegovačko-neretvanske županije*. URL: <https://www.vlada-hnz-k.ba/hr/nacrt-zakona-o-predskolskom-odgoju-i-obrazovanju-upucen-skupstini-hnz>
10. Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini. *Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine*. 2007. URL: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Okvirni-zakon-o-pred%C5%A1kolskom-odgoju-i-obrazovanju-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf>
11. Pasalic-Kreso A. Education in Bosnia and Herzegovina: Minority Inclusion and Majority Rules. The system of education in BiH as a paradigm of political violence on education. *Current Issues in Comparative Education*. 1999. Issue 2 (1). P. 6–13.
12. Pasalic-Kreso A. The War and Post-War Impact on the Educational System of Bosnia and Herzegovina. *International Review of Education*. 2008. Issue 54(3/4). P. 353–374.
13. Pasalic-Kreso A., Russo C.J. Rebuilding from the Ashes: *Schooling in Post-War Bosnia*. *International Journal of Educational Reform*. 2020. Vol. 9. Issue 2. P. 102–108.
14. Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini za razdoblje 2017.–2022. URL: https://www.mcp.gov.ba/attachments/hr_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-strate%C5%A1ki/Platforma_za_razvoj_pred%C5%A1kolskog_odgoja_i_obrazovanja_u_Bosni_i_Hercegovini_za_razdoblje_od_2017_do_2022_hrv.pdf
15. Predškolsko obrazovanje u Bosni i Hercegovini – Pravo ili privilegija. *Direkt Portal*. 2019. URL: <https://direktportal.com/predskolsko-obrazovanje-u-bosni-i-hercegovini-pravo-ili-privilegija/>
16. Rangelov-Jusović R. Profesionalni razvoj odgajatelja – kako realizovati sopstvene potencijale. Odgajatelji kao kreatori sopstvenog profesionalnog razvoja. *Kvalitet predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo : Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, 2011. S. 54–64.
17. Republički zavod za statistiku Republike Srpske. Предшколско васпитање и образовање 2023/2024. URL: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopštenja/obrazovanje/predskolsko_obrazovanje/2023-2024/PredskolskoObrazovanje_2023_2024.pdf
18. Standardi kvaliteta rada odgajateljica, pedagogica i direktorica u predškolskom odgoju i obrazovanju. Sarajevo: APOSO, 2011. 50 s.
19. Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Ministarstvo civilnih poslova, 2004. 24 s. URL: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Strateski-pravci-razvoja-pred%C5%A1kolskog-odgoja-i-obrazovanja.pdf>
20. Zajednička jezgra cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definirana na ishoda učenja 2018. Mostar, 2018. 28 s.
21. Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju. 2017. URL: <https://mozks-ksb.ba/wp-content/uploads/2019/10/Zakon-o-pred%C5%A1kolskom-odgoju-i-obrazovanju.pdf>
22. Програм предшколског васпитања и образовања. 2022. URL: https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.1/Program%C5%A1predskolskog%C5%A1vaspitanja%C5%A1i%C5%A1obrazovanja/program%C5%A1predskolskog%C5%A1vaspitanja%C5%A1i%C5%A1obrazovanja%202022.pdf
23. Спасојевић П., Прибишев Белеслин Т., Николић С. Програм предшколског васпитања и образовања. Источно Сарајево, 2007. 116 с.
24. Стратегија развоја предшколског, основног и средњег васпитања и образовања Републике Српске за период 2022–2030. године. URL: https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/predskolsko/PublishingImages/Pages/News_Стратегија%20развоја%20предшколског%20основног%20и%20средњег%20васпитања%20и%20образовања_453764767.pdf

REFERENCES

1. Ćurak, H. (2011). Izvještaj o implementaciji Okvirnog zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini [Report on the Implementation of the Framework Law on Preschool Education in Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo, 92 p. [in Bosnian].
2. Ćurak, H. (2011). Preporuke za unaređenje programa odgojno-obrazovnog rada sa djecom predškolskog uzrasta [Recommendations for the Development of Educational Work Programs with Preschool Children. Quality of Preschool Education in Bosnia and Herzegovina]. *Kvalitet predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini – Quality of Preschool Education in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo, pp. 143–167. [in Bosnian].
3. Ćurak, H. (2020). Standardi učenja i razvoja djeteta u uzrastu pred polazak u osnovnu školu [Standards of Learning and Development of a Child in the Age Before Starting Primary School]. Sarajevo, 24 p. [in Bosnian].
4. Federalni zavod za statistiku (2024). Predškolsko obrazovanje 2023/2024 [Preschool education 2023/2024]. *Statistički Bilten*. No. 376. pp. 9–26. Available at: <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2024/03/Predskolsko-obrazovanje-u-2023-2024.pdf> [in Bosnian].
5. Informacija (2018). Informacija o statističkim pokazateljima u obrazovanju u Bosni i Hercegovini za 2018.godinu. [Information on statistical indicators in education in Bosnia and Herzegovina for 2018]. Available at: [https://www.mcp.gov.ba/attachments/hr_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-ostalo/Informacija_o_stat.pokazateljima_u_obrazovanju_u_BiH_2018_\(003\)_hrvatski_jezik.docx](https://www.mcp.gov.ba/attachments/hr_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-ostalo/Informacija_o_stat.pokazateljima_u_obrazovanju_u_BiH_2018_(003)_hrvatski_jezik.docx) (Accessed 10 Jan. 2025) [in Bosnian].

6. Informacija (2022). Informacija o statističkim pokazateljima u obrazovanju u Bosni i Hercegovini za 2022.godinu [Information on statistical indicators in education in Bosnia and Herzegovina for 2022]. Available at: https://www.mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-ostalo/Informacija_o_statistickim_pokazateljima_u_obrazovanju_u_BiH_u_2022_godini.pdf (Accessed 10 Jan. 2025) [in Bosnian].
7. Kapo, M. (2012). Nacionalizam i obrazovanje: Studija slučaja Bosna i Hercegovina [Nationalism and education: A case study of Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo, 238 p. [in Bosnian].
8. Marendić, Z. (2011). Predškolski programi između tradicionalnog i savremenog [Preschool programs between traditional and modern]. *Kvalitet predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini – Quality of preschool education and education in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. pp. 21–33. [in Bosnian].
9. Nacrt Zakona (2025). Nacrt Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju upućen Skupštini HNŽ-a [Draft Law on preschool education and education submitted to the Assembly of the Autonomous Province of Bosnia and Herzegovina]. *Vlada Hercegovačko-neretvanske županije – Government of Herzegovina-Neretva County*. Available at: <https://www.vlada-hnz-k.ba/hr/nacrt-zakona-o-predskolskom-odgoju-i-obrazova-nju-upucen-skupstini-hnz> (Accessed 05 Mar. 2025) [in Croatian].
10. Okvirni zakon (2007). Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini [Framework Law on Preschool Education and Education in Bosnia and Herzegovina]. *Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina*. Available at: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Okvirni-za-kon-o-pred%C5%A1kolskom-odgoju-i-obrazovanju-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf> (Accessed 10 Jan. 2025) [in Bosnian].
11. Pasalic-Kreso, A. (1999). Education in Bosnia and Herzegovina: Minority Inclusion and Majority Rules. The system of education in BiH as a paradigm of political violence on education. *Current Issues in Comparative Education*. Issue 2(1). pp. 6–13. [in English].
12. Pasalic-Kreso, A. (2008). The War and Post-War Impact on the Educational System of Bosnia and Herzegovina. *International Review of Education*. Issue 54(3/4). pp. 353–374. [in English].
13. Pasalic-Kreso, A. & Russo, C.J. (2000). Rebuilding from the Ashes: Schooling in Post-War Bosnia. *International Journal of Educational Reform*. Vol. 9. Issue 2. pp. 102–108. [in English].
14. Platforma (2016). Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini za razdoblje 2017–2022 [Platform for the Development of Preschool Education in Bosnia and Herzegovina for the Period 2017–2022]. Available at: https://www.mcp.gov.ba/attachments/hr_Migrirani_dokumenti/Sektori/Obrazovanje/Obrazovanje-strate%C5%A1ki/Platforma_za_razvoj_pred%C5%A1kolskog_odgoja_i_obrazovanja_u_Bosni_i_Hercegovini_za_razdoblje_od_2017_do_2022_hrv.pdf (Accessed 10 Jan. 2025) [in Bosnian].
15. Predškolsko obrazovanje (2019). Predškolsko obrazovanje u Bosni i Hercegovini – Pravo ili privilegija [Preschool education in Bosnia and Herzegovina – Right or privilege]. *Direkt Portal*. Available at: <https://direkt-portal.com/predskolsko-obrazovanje-u-bosni-i-hercegovini-pravo-ili-privilegija/> (Accessed 10 Jan. 2025) [in Bosnian].
16. Rangelov-Jusović, R. (2011). Profesionalni razvoj odgajatelja – kako realizovati sopstvene potencijale. Odgajatelji kao kreatori sopstvenog profesionalnog razvoja [Professional development of educators – how to realize one's own potential. Educators as creators of one's own professional development.]. *Kvalitet predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini – Quality of preschool education in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo, pp. 54–64. [in Bosnian].
17. Republički zavod za statistiku Republike Srpske. (2024). Republički zavod za statistiku Republike Srpske. Предшколско васпитање и образовање 2023/2024 [Republic Institute of Statistics of the Republika Srpska. Preschool Education and Education 2023/2024]. Available at: https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/saopštenja/obrazovanje/predskolsko_obrazovanje/2023-2024/PredskolskoObrazovanje_2023_2024.pdf (Accessed 13 Jan. 2025) [in Serbian].
18. Standardi kvaliteta (2011). Standardi kvaliteta rada odgajateljica, pedagogica i direktorica u predškolskom odgoju i obrazovanju [Standards of quality of work of educators, pedagogues and directors in preschool education]. Sarajevo, 50 p. [in Bosnian].
19. Strateški pravci (2004). Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini [Strategic directions of development of preschool education and education in Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo, 24 p. Available at: <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/Strateski-pravci-razvoja-pred%C5%A1kolskog-odgoja-i-obrazovanja.pdf> (Accessed 17 Jan. 2025) [in Bosnian].
20. Zajednička jezgra (2018). Zajednička jezgra cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definirana na ishodima učenja 2018 [The common core of comprehensive development programs for preschool education defined on the learning outcomes of 2018]. Mostar, 28 p. [in Bosnian].
21. Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju (2017). Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju [Law on preschool upbringing and education]. Available at: <https://mozkskb.ba/wp-content/uploads/2019/10/Zakon-o-pred%C5%A1kolskom-odgoju-i-obrazovanju.pdf> [in Bosnian].
22. Програм предшколског васпитања и образовања (2022). [Program of preschool upbringing and education]. Available at: https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.1/Program%20predskolskog%20vaspitanja%20i%20obrazovanja/program%20predskolskog%20vaspitanja%20i%20obrazovanja%202022.pdf (Accessed 19 Feb. 2025) [in Serbian].
23. Спасојевић, П., Прибишев Белеслин, Т., Николић, С. (2007). Програм предшколског васпитања и образовања [Preschool Education and Training Program]. Источно Сарајево. 116 p. [in Serbian].
24. Стратегија развоја предшколског, основног и средњег васпитања и образовања Републике Српске за период 2022–2030 [Strategy for the Development of Preschool, Primary and Secondary Education and Training of the Republic of Srpska for the Period 2022–2030]. Available at: https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/predskolsko/PublishingImages/Pages/News/Стратегија%20развоја%20предшколског%20основног%20и%20средњег%20васпитања%20и%20образовања_453764767.pdf (Accessed 19 Feb. 2025) [in Serbian].

Стаття надійшла до редакції 24.03.2025